

Ф. М. ДОСТОЕВСКИ В РЕФЛЕКСИИТЕ НА СРЕБЪРНИЯ ВЕК

Румяна Евтимова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

The object of study in this paper is the reception of F. Dostoyevsky throughout the Russian Silver Age. The metatexts of V. Solovyov, V. Rozanov, D. Merezhkovsky and A. Bely are followed through the essayistic approach, while the author seeks to find the points of contact in the authors' receptions, as well as the specificity of their own points of view. The presented texts reflect the ideology of their authors, as at the same time, the following approaches are rationalized: philosophical, theological, poetological, of the studies on the personality and works of Dostoyevsky.

Key words: Russian literature, philosophy, poetics, aesthetic category, symbolism, tradition, novel, literary character

Една от стратегиите на амбициозния културен проект на руските творци, наречен Сребърен век, цели да осмисли и остойности националното литературно наследство. Така се прави опит за определяне на насоките за бъдещото развитие на културата и се търсят по-точни критерии за самооценка на участниците в процеса. Сред създателите на ценното наследство особено се открояват имената на Пушкин, Лермонтов и Гогол, Тургенев, Толстой и Достоевски. И ако за отявлените наследници на класическия канон на реализма Бунин, Куприн, Горки и др. безспорните кумири са Толстой и Чехов, то руските модернисти внимателно се зачитат в творчеството на Достоевски.

Списъкът на мислителите, опитали се да вникнат в същината на оставеното от Достоевски литературно наследство, е дълъг и в настоящото изложение ще бъдат представени няколко избрани имена сред тези на Вл. Соловьов, В. Розанов, Дм. Мережковски, И. Аненски, А. Бели, Вяч. Иванов, М. Волошин, както и на Н. Бердяев, Л. Шестов и С. Франк.

Този текст има рефлексивен характер и цели не толкова да верифицира представените идеи, колкото да реконструира понатрупалото „христоматийна пепел“ позабравено знание.

Оглавяващото списъка име на Вл. Соловьев без съмнение е спорно присъствие сред руските модернисти. Известно е, че самият философ е бил твърде скептичен по отношение на първите им изяви от последното десетилетие на XIX в., но от своя страна неколцина от тях стават адепти на теософските му идеи. Неговата религиозна поезия си спечелва символистите Ал. Блок и А. Бели за следовници. Вл. Соловьев представя творчеството на Ф. М. Достоевски в няколко статии, които стават авторитетни образци за представителите на руския Сребърен век.

През 1884 г. Университетската типография в Москва издава брошурата „Три речи в памет на Достоевски“, написани последователно през периода 1881–1883 г. Факт е, че някои от съвременниците на Вл. Соловьев подценяват способностите му на литературен критик. По своите идеи и интонации текстовете на Вл. Соловьев се отличават от тези на критиците, които десетилетия формират литературните вкусове: Белински, Писарев, Добромиров, Михайловски. В наблюденията на Вл. Соловьев върху руската поезия и проза се проявяват неговите теософски възгледи. В представите си за ролята на литературата Вл. Соловьев отдава голямо значение на идеите, въплътени в дадено художествено произведение: „Художество вообще, есть область воплощения идей, а не их первоначального зарождения и роста“ (Соловьев 1990: 24).

„Трите речи“ за Достоевски са положени в основното русло, определено от идеологията на Вл. Соловьев. Те са размисъл за пътищата на руската литература. Философът отхвърля значението на лишеното от религиозна насоченост изкуство: „Теперишные художники не могут и не хотят служить чистой красоте... Но чуждые прежнему религиозному содержанию искусства, они обращаются всецело к текущей действительности и ставят себя к ней в отношение рабское [...] Еще нет представителей этого нового религиозного искусства, но уже являются его предтечи. Таким предтечей был и Достоевский“ (Соловьев 1990: 35–37).

В „Трите речи“ Вл. Соловьев не анализира наследството на Достоевски от поетологичен аспект. Той е ангажиран с открояването на идеите, въплътени в творчеството му. Определяйки значението на писателя за развитието на руската художествена мисъл, Соловьев е убеден: „Общий смысл всей деятельности Достоевского, или значение Достоевского как общественного деятеля, состоит в разрешении этого двойного вопроса: о высшем идеале общества и настоящем пути к его достижению“ (Соловьев 1990: 40).

Вл. Соловьев е идеолог на въплътената идея, той съхранява доминантната за руската литература от XIX век ценностна парадигма, в която почетна позиция имат способността на литературата да вдъхновява търсенето на високия духовен идеал и творецът драматург, който не е откъснат от обществото, а осъзнава своята месианска роля. В осмислянето на наследството на Достоевски Вл. Соловьев е изцяло ръководен от идеологическите си принципи и на моменти читателят не може да се освободи от усещането, че авторът вмениява на своя обект собствените си възгледи и му приписва идеите си. Соловьев възлага висока мисия на категориите Истина, Свобода, Добро, Красота, Вяра. Той дешифрира техните значения у Достоевски: „Истина есть добро, мыслимое человеческим умом: красота есть то же добро и та же истина, телесно воплощенная в живой конкретной форме. И полное ее воплощение – уже во всем есть конец и цель, и совершенство, и вот почему Достоевский говорил, что красота спасет мир“ (Соловьев 1990: 48).

„Третата реч“ на Вл. Соловьев окончателно го „разконспирира“ като субективен читател на Достоевски. В тази „реч“ Соловьев вмениява на текста – Достоевски собствените си утопични идеи. Философът утвърждава, че това е писателят, отгатнал какво ще бъде „новото слово“ на Русия: „Вот высшая задача и обязанность России – заверша речта си Соловьев – и таков „общественный идеал“ Достоевского. Это основание – нравственное возрождение и духовный подвиг уже не отдельного, одинокого лица, а целого общества и народа. Как и встарь, такой идеал неясен для учителей Израилевых, но в нем истина, и он победит мир“ (Соловьев 1990: 58).

Историците на руската философска мисъл поставят редом със Соловьев през последното десетилетие на XIX в. В. Розанов. Този неординарен мислител се припознава като един от първите руски декаденти. „Розанов – младший современник Соловьева – пише изследователят С. Носов. – И это многое решает в иерархии отношений между двумя мыслителями. Но иерархия творчества была иная. Идеи Розанова и Соловьева равновелики и представляют собой может быть, нечто подобное двум линиям из одной точки, направленным диаметрально противоположно [...] Розанов ищет „последних правд“ и свободы. Соловьев – чистой гармонии, божественной красоты и единства“ (Носов 1993: 151).

В две посоки се развиват и възприятията на Соловьев и Розанов за Достоевски. Ако Соловьев в известен смисъл „рамкира“ с идеите си света на Достоевски, то Розанов се опитва да вникне в дълбините на неговия свят, защото „той е многообразен като самия живот“. Сред

метатекстовете за Достоевски, писани от представителите на Сребърния век, се откроява „Легенда за Великия инквизитор на Ф. М. Достоевски. Опит за критичен коментар (1891)“. В него се разкрива таланта на В. Розанов да създава импресионистична, интотационно модулирана критика. Много точно е определението на цитирания по-горе С. Носов: „Самая характерная черта этой книги – восторженность. Ее можно назвать не только живым, но и раскрашенным во имя поэтической эффективности и наглядности художественно-философским повествованием по мотивам творчества Достоевского [...] он создает некий второй этаж литературно-философского творчества: пишет о своем переживании творчества Достоевского“ (Носов 1993: 55).

Докато Вл. Соловьев излага предпоставени от идеите си тези, то В. Розанов следва художествения текст, съпреживява го, учи се от Достоевски. Макар заглавието на „коментара“ да насочва към фрагмент от *Братя Карамазови*, той се оказва само импулс за осмислянето на делото на писателя.

Розанов усвоява опита на Достоевски през призмата на последния му, незавършен роман. За Розанов „Легендата“ има комплексна ключова функция: «Именно „Легенда“ составляет как бы душу всего произведения, которое только группируется около нее, как вариации около своей темы; в ней сохранена заветная мысль писателя, без которой не был бы написан не только этот роман, но и многие другие произведения его» (Розанов 1989: 43).

Вече бе направена уговорката, че текстът няма да коментира и оспорва авторските тези. Цитатът разкрива розановската индивидуалност и неконвенционалност. С утвърждаването на неговото име сред съвременниците все по-ярко проличава неочакваната и странна, понякога дори маниерна позиция, която му спечелва опоненти и критици.

„Легендата“ разкрива Розанов като изкусен читател, съумял да вникне в тъканта на произведението, да следва автора, за да узнае художествените тънкости на таланта. За Розанов – и това е специфичното за модерниста – е характерно умението да улови детайлите, най-фините нюанси на душевните преживявания. Още една отлика от Вл. Соловьев е внимателното вникване в художествения свят на автора. Розанов обаче не се ограничава с този аналитичен пласт, а търси философското осмисляне на избраните от Достоевски теми, сюжети и персонажи. Особено важна за Розанов остава религиозната идея в творчеството на Достоевски. В студията си (а и не само в нея), Ро-

занов прави апотеоз на Православието, на „славянската раса“*. За Розанов „Легендата“ дава начина, по който да се преодолее пустотата, „зейнала“ при изгубването на връзката с народа.

„Легенда о Великом инквизиторе“ – пише Розанов – есть выражение подобной тревоги – вышее, какое когда-либо появлялось: потому что пустота, которую она замещает, – зияющая, в которой дно не только очень глубоко, но, кажется, его и совсем нет“ (Розанов 1989: 154).

В идеите си за ролята на Православието Розанов е близък до Соловьев. Единствения спасителен изход може да даде Вярата и според тях Достоевски е открил онези литературни герои, които са способни да прозрат тази истина. Розанов продължава и доразвива Достоевски, като във финала на „Легендата“ открива един съществен „пропуск“ – това, че в нея се говори само за «оправданите, а са пропуснати „простените“». Розанов оценява Достоевски с това, че той е „набелязал Пътя“. През годините на своите творчески изяви Розанов продължава да води въображаем диалог с Достоевски. Той става автор на предисловието на Ф. М. Достоевски в 12 тома от 1894 г. В своите книги *Литературни очерци* (1899), *Здрачът на просвещението* (1899), *Край църковните стени* (1906) и др. Розанов продължава да изучава и осмисля наследството на Достоевски.

През последните десетилетия изследователите на Сребърния век опознават все по-детайлно творческото наследство на теоретика на руския символизъм, на продължителя на традициите на прозаика Достоевски – Дм. Мережковски.

В неговата разностранна и плодотворна дейност немалък дял имат и изследванията за Достоевски, поместени в книгите *Вечните спътници* (1897)[†] и *Лев Толстой и Достоевски* (т. 1–2, 1901–1902). В работите на българските русисти, изследващи творчеството на Достоевски, най-често се срещат цитати от очерка „Достоевски“, взет от *Вечните спътници*. В този рефериращ абзац ще бъдат споменати няколко същностни за рецепцията на Достоевски момента. Дм. Мережковски разглежда творчеството на Достоевски от гледна точка на неговата идеология, с което е близък до подхода на Вл. Соловьев. Дм. Мережковски е заинтригуван от нравствената проблематика, която за Достоевски е особено актуална. Но Мережковски проявява и собствения си критически натюрел.

Той е пристрастен, ангажиран с изследователския обект автор и с това напомня за стила на Розанов. Мережковски се експлицира чрез

* Чети «руската раса», както впрочем е и у Достоевски – б. м.

† Преведена е и на български и е издадена през 1993 г. – б. м.

емоционално обвързания текст. Неговите оценки за Достоевски носят забележим субективизъм. Мережковски пише за Достоевски като за Поет и това е следствие от идеологията на направлението, което той утвърждава в руската литература. Символистите – в частност, и модернистите – като цяло, извеждат Твореца като категория. Той има историческите и естетическите задачи на демиурга. Мережковски четете романите на Достоевски през оптиката на собствените си възгледи за изкуството на изящната словесност. Той открива у Достоевски онази връзка между реално и мистично, която е цел на новите литературни търсения на символизма.

Мережковски реконструира идеите на Достоевски, но вниква и в творческата лаборатория на художника. Анализите на *Престъпление и наказание* и особено на света на Разколников са още един аргумент към твърдението на Мережковски, че ако Л. Толстой е „тайновидец плоти“, то Достоевски е „тайновидец духа“. „Достоевски, този велик реалист, измерил бездните на човешкото страдание, безумие и порок, заедно с това е и най-великият поет на евангелската любов – утвърждава Мережковски. – С любов е пропита цялата му книга (*Престъпление и наказание* – б. м.), любовта е нейният огън, нейната душа и поезия“ (Мережковски 1995: 162).

Към категориите, изведени от Соловьев и Розанов, чрез които те осмислят наследството на Достоевски, Мережковски добавя и Любовта. Така той разкрива и емоционалния свят на творбите, тяхната „душа“. Мережковски пише във висок емоционален регистър, без да сдържа възторжените си оценки, създавайки от Достоевски едно от емблематичните за руската литература от XIX век имена.

Продължение на този оценъчен модул са и изследванията на Вяч. Иванов, който през 1914 г. и 1919 г. издава своите трудове „Достоевски и романът трагедия“ и „Ликът и лицата на Русия: към изследването на идеологията на Достоевски“. Така водещите творци на Сребърния век усвояват традицията на Достоевски и я подреждат на висока позиция в парадигмата на класическия канон. В този контекст дисонансно и ексцентрично прозвучава гласът на А. Бели – „трудното дете“ на символизма, чийто път в руския литературен живот е съпътстван от скандали, недоразумения, опълчвания срещу установените авторитети. През 1905 г. А. Бели пише статията „Ибсен и Достоевски“, която е шокираща по своето звучене и съдържание. Оценките, които Бели прави, са диаметрално противоположни на вече представените, които са само част от масива на метатекстовете, прочели романите на Достоевски от позицията на признанието.

Бели е не по-малко емоционален и ангажиран автор от вече представените, но в неговата статия звучи патосът на отрицанието. Своето гледище той формира под въздействието на идеите на Ницше и най-вече на неговата основополагаща за руските символисти (А. Бели, Ал. Блок, Вяч. Иванов) книга *Раждането на трагедията от духа на музиката*. Бели отсъжда, че душата на Достоевски е дълбоко немюзикална и определя тази причина за основна при провала на Достоевски като художник. „После Ницше праздно противопостават его пути путь Достоевского. Мещанство, трусливость и нечистота, выразившаяся в тяжести слога, – вот отличительные черты Достоевского по сравнению с Ницше. Достоевский слишком „психолог“, чтобы не возбуждать брезгливости“ (Бели 1994: 195–196).

Бели отрича онези качества, които съвременниците му откриват у Достоевски и в неговото творчество. За него той е „политиканстващ мистик“, а това е „ужасно съединение“. Остротата, с която А. Бели осъжда Достоевски, е мотивация за патоса, с който защитава своите възгледи. Самият той се опитва да посочи и предначертае пътищата на руската литература, без да ги обвързва с традицията на Достоевски: „Преодоление безвкусицы Достоевского возможно двумя путями. Девизы этих путей: 1) вперед к Ницше, 2) назад к Гоголю. К Гоголю и Пушкину – этим первоисточкам русской литературы – должны мы вернуться, чтобы спасти словесность от семян тления и смерти, заложенных в нее инквизиторской рукой Достоевского“ (Бели 1994: 196).

Иронията на съдбата не подминава обаче и А. Бели. Рецепцията на романа му *Петербург* се развива по линия на изследване на влиянията и връзките с романите на Достоевски. Но това е друга тема.

Години по-късно този негативен аспект на прочита на Достоевски се появява и у Вл. Набоков в неговата лекция за Достоевски. Сякаш при самооценките, направени със самочувствие и себеутвърждаване, яростното нахвърляне върху общоприети авторитети се използва като доказателство за абсолютната свобода и независимост на творческия Аз.

Въпреки този дисонансен отзвук като цяло оценителите на текста-Достоевски и на ролята му в руската литература са щедри. Благодарение на тях теоретичното и критическото наследство на Достоевски става по-панорамно и разнообразно.

ЛИТЕРАТУРА

Бели 1994: Белый, А. *Символизм как миропонимание*. Москва: Республика, 1994.

Мережковски 1995: Мережковски, Дм. Достоевски. // *Руска литературна класика*. Под ред. на Г. Германов. София: Тилия, 1995, 148–162.

Носов 1993: Носов, С. В. В. *Розанов. Эстетика свободы*. С. Петербург: Logos, 1993.

Розанов 1989: Розанов, В. *Мысли о литературе*. Москва: Современник, 1993.

Соловьев 1990: Соловьев, В. *Литературная критика*. Москва: Современник, 1990.